

LIETUVIŲ KALBOS DALYVIŲ IR VEIKSMAŽODŽIŲ KONSTRUKCIJOS SU *ir* BEI JŲ SLAVIŠKI ATITIKMENYS

§ 1. Lietuvių liaudies kalboje, ypač tautosakoje, gana dažnai pasitaiko sakinių, kuriuose tarp dalyvio ir veiksmažodžio asmenuojamos formos, reiškiančių du to paties veikėjo atliekamus veiksmus, eina žodelis *ir*, pvz.: *Ir jis savo stalelį pasistatęs ir pasakė*: „Staleli, denkis“ LB 184. Dabartinės literatūrinės kalbos požiūriu tokie dalyvio ir veiksmažodžio junginiai atrodo gana neįprasti, nes tam pačiam reikalui paprastai vartojamos arba dalyvio ir veiksmažodžio konstrukcijos be jungtuko (*pasistatęs pasakė*), arba dvi asmenuojamos veiksmažodžio formos (*pasistatė, pasakė; pasistatė ir pasakė*), arba, pagaliau, du netiesioginės nuosakos reikšmę turintys dalyviai (*pasistatęs, pasakęs; pasistatęs ir pasakęs*). Tuo labiau jie įdomūs istorinei sintaksei, nes kaip tik tokiuose izoliuotuose, nuo įprastinės vartosenos kiek nutolusiuose pasakymuose geriausiai išlieka kalbos senovė.

Tur būt, pirmasis iš kalbininkų į šias lietuvių kalbos konstrukcijas atkreipė dėmesį K. Brugmanas. Gramatiniuose paaiškinimuose, pridėtuose prie lietuvių liaudies dainų ir pasakų rinkinio, jis pažymėjo, kad būtojo kartinio laiko dalyvis, einantis prieš veiksmažodį, su juo dažnai yra jungiamas žodeliu *ir*¹. Čia pat jis davė ir keletą pavyzdžių. Keleriais metais vėliau tokius pasakymus minėjo A. Potebnia, kalbėdamas apie panašius dalyvio ir veiksmažodžio jungimo atvejus senosiose slavų kalbose². Užuominą apie tokių konstrukcijų buvimą lietuvių kalboje su vienu pavyzdžiu iš A. Leskyno ir K. Brugmano tautosakos rinkinio randame O. Grünentalio darbe apie sen. slavų kalbos paminklų vertimo techniką³. Plačiau šios konstrukcijos iki šiol dar nebuvo aptartos.

§ 2. Daug daugiau tyrinėtos atitinkamos slaviškos konstrukcijos, kurių nemaža randama sen. slavų kalbos tekstuose (pvz.: *i prizъvavъ oba na desęte i načętvъ ję sъlati* Marc 6, 7, Zogr, Mar „ir pakvietęs dvylika ir pradėjo juos

¹ A. Leskien, K. Brugmann, Litauische Volkslieder und Märchen aus dem preussischen und dem russischen Litauen, Straßburg, 1882, 324 t.!

² A. A. Потеня, Из записок по русской грамматике, I—II, М., 1958, 192.

³ O. Grünenthal, Die Übersetzungstechnik der altkirchenslavischen Evangelienübersetzung, AfslPh XXXI 8.

siųsti“). Jos minimos kalbotyros darbuose jau nuo praeito šimtmečio pradžios⁴, o dėl jų interpretavimo gyvai diskutuojama ir dabar. Per tą laiką šiuo klausimu susidarė didelis pluoštas literatūros (pasak J. Kurco, apie tai rašoma maždaug 70 darbų⁵). Nesileisdami į platesnę tos literatūros apžvalgą, pažymėsime, kad joje išryškėjo kelios skirtingos nuomonės.

F. Miklošičius, o vėliau A. Mejė ir A. Vajanas, iš viso nelaikė tokių konstrukcijų autentiškais sen. slavų kalbos faktais ir teigė, kad jos atsiradusios dėl pirminio teksto perrašinėtojų klaidų ar graikiško originalo įtakos⁶. Kiti tyrinėtojai čia išžiūrėjo dalyvinių ir atitinkamų veiksmažodinių (veiksmažodis + jungtukas + veiksmažodis) konstrukcijų kontaminaciją⁷. A. Potebnia, pirmasis išsamiau nagrinėjęs čia minimo tipo konstrukcijų vartojimą, nurodė, kad jos yra paremtos senųjų slavų kalbų sakinio sandaros ir dalyvių reikšmės ypatybėmis, būtent apozicinių ryšių vyravimu ir dideliu dalyvių predikatyvumu. Pasak A. Potebnios, sen. slavų kalbos apozicinis dalyvis, einantis antraeilium tariniu, savo reikšme buvęs tiek artimas asmenuojamai veiksmažodžio formai, kad sakinyje galėjęs būti jungiamas su ja sujungiamaisiais jungtukais kaip beveik lygiareikšmis tarinys⁸. A. Potebnios, o paskui ir kitų tyrinėtojų aptarti atitinkami sen. rusų, sen. čekų, sen. lenkų ir kitų slavų kalbų duomenys⁹ paneigė pažiūrą, kad senosios slavų kalbos tekstuose tai buvusios perrašinėtojų klaidos, o pakartotinai ištyrus santykį su graikiškais originalais, pasirodė, kad graikų kalbos įtaka ar vertimo technikos ypatybėmis jų paaiškinti taip pat neįmanoma¹⁰.

⁴ Žr. J. Dobrovský, *Institutiones linguae slavicae dialecti veteris*, Vindobonae, 1822, 647 t.

⁵ J. Kurz, *Problematika zkoumání syntaxe staroslovenského jazyka a nástin rozboru významu částic i, a a pod. v konstrukcích participiálních vazeb s určitými slovesy*, „K historickosrovnávacímu studiu slovanských jazyků“, Praha, 1958, 96.

⁶ F. Miklosich, *Vergleichende Syntax der slavischen Sprachen*, IV, Wien, 1868–1874, 827; panašiai A. Meillet, *La critique des textes vieux-slaves et le participe passé en -ivъ*, RES VIII (1928) 46–49; A. Vaillant, *Manuel du vieux slave*, Paris, 1948, 350.

⁷ G. Angelova, *Die Partizipialkonstruktionen in den altbulgarischen Sprachdenkmälern*, Sofia, 1929, 32.

⁸ A. A. Потення, *Из записок по русской грамматике*, I–II, М., 1958, 188–197.

⁹ Dėl sen. rusų k. žr. E. С. Истрина, *Синтаксические явления Синодального списка I Новгородской летописи*, ИОРЯС XXIV (1919) 81; В. И. Борковский, *Синтаксис древнерусских грамот (простое предложение)*, Львов, 1949, 206–209; dėl sen. lenkų k. žr. W. Taszycki, *Imiesłowy czynne, terażniejszy i przeszły I. w języku polskim*, Kraków, 1924, 27 tt.; dėl sen. čekų k. žr. F. Trávníček, *Historická mluvnická česká*, 3, *Skladba*, Praha, 1956, 181.

¹⁰ R. Růžička, *Das syntaktische System der altslavischen Partizipien und sein Verhältnis zum Griechischen*, Berlin, 1963, 104–106, 110–112.

Dauguma dabartinių tyrinėtojų jungtuko *i* vartojimą tarp dalyvio ir veiksmažodžio laiko didesnio senųjų dalyvių predikatyvumo bei savarankiškumo požymiu¹¹.

Visiškai naujai į šias konstrukcijas pažiūrėjo J. Kurcas. Pasak jo, žodelis *i* jose iš prigimties esąs ne jungtukas, o tam tikras jaustukas (interjekcija), iš anksto signalizuojantis apie veiksmažodžio žymimą veiksmą. Tokias konstrukcijas, kaip s. sl. *взсходѣ отъ воды. i vidě razvoděšta sę nebesa* (Marc. 1, 10, Mar), J. Kurcas interpretuoja taip: „eidamas iš vandens, štai, matė atsiveriantį dangų“¹². Tačiau ir ši originali, naujas tyrinėjimo perspektyvas atverianti pažiūra klausimo galutinai neišsprendė, nes taip, kaip siūlo J. Kurcas, galima aiškinti tik dalį čia minimo tipo konstrukcijų. Todėl klausimas dėl jų ryšio su dalyvių vartosenos evoliucija tebėra aktualus ir dabar. Kaip matysime toliau, A. Potebnios ir J. Kurco prielaidos nėra visai priešingos, bet gali būti suderintos ir tam tikra prasme papildoma viena kita.

§ 3. Sprendžiant šį klausimą, labai svarbūs lietuvių kalbos duomenys, kurie ligi šiol beveik nebuvo panaudoti. Čia mes galime pilnomis rieškučiomis semti medžiagą tiesiog iš gyvosios kalbos. Be to, lietuvių kalba ligi šių dienų gerai išlaikė senovinę dalyvių vartoseną – tų dalyvių, kurie daugelyje slavų kalbų dar prieš raštijos pradžią pradėjo virsti nelinksniuojamomis formomis. Daug senoviškų dalyvių vartosenos bruožų pastebime lietuvių tautosakoje. Ir kaip tik tautosakos, ypač liaudies pasakų, kalboje labiausiai paplitę pasakymai, kuriuose žodelis *ir* eina tarp dalyvio ir veiksmažodžio. Dabartinėje lietuvių kalboje jie paprastai vartojami tik tada, kai autoriui rūpi išryškinti liaudies kalbai ar tautosakai būdingus stiliaus atspalvius. Todėl toliau, aptariant šių konstrukcijų reikšmę ir vartojimą lietuvių kalboje, daugiausia remiamasi pavyzdžiais, paimtais iš XIX–XX a. užrašytų liaudies pasakų spausdintų rinkinių bei rankraščių¹³.

Lietuvių kalbos konstrukcijos, kuriose tarp dalyvio ir asmenuojamos veiksmažodžio formos eina *ir*, nėra visai vienodos. Pagal dalyvio reikšmę galima išskirti jų du pagrindinius tipus.

§ 4. Pirmojo tipo konstrukcijose būtojo kartinio laiko veikiamasis dalyvis žymi ankstesnį veiksmą, pasibaigusį prieš prasidedant asmenuojama veiksmažodžio forma reiškiamam veiksmui. Jis gali eiti vienas arba turėti priklausomų (valdomų bei prišlietų) žodžių. Veiksmažodis, einantis po *ir*, dažnai esti esamojo laiko.

¹¹ Plg., pavyzdžiui, R. Večerka, *Syntax aktivních participií v staroslověnině*, Praha, 1961, 128–138; R. Růžička, op. cit., 102 tt.

¹² J. Kurz, op. cit., 104.

¹³ Pavyzdžiai pateikiami pagal dabartinės literatūrinės kalbos rašybos normas, tačiau originalų skyryba išlaikoma. Daugumą šaltinių trumpinama taip pat, kaip „Lietuvių kalbos žodyne“; kitų sutrumpinimų sąrašą žr. tomo pabaigoje.

Tas vaikas žiūri, toje dubiukėje skruzdīs nusitvėrusi kažikokią šapiuką ir lipa ant viršaus BsMt II 205. *O tas vandraunikas, su savo žvėrelėm išsimiegojęs, ir mato, kad nėra jo išgelbėtos panos – nėra ką daryt!* BsMt II 242. *O kaip vieną sykį vakars prisiartino pamatė jis šviesų žiburį; jis prisiartinęs prie lango ir veizd par langą į stubą* BsMt II 229. *Vors aplinkui karklyną [šmižinėdams atradęs duonos truputėlius ir valgo* PP 83. *Varna iš to dideliai džiaugias, kad toks margas (vanagutis). Prišėrusi savo vaiką ant lizdo krašto stojusis ir gied savo giesmę: „Tai vaiks, tai vaiks“* PP 68. *Muzikantas atsisėdęs ir čyruoja* Arm.

Kalbėjimo veiksmažodžių (verba dicendi) esamojo laiko formos tokiais atvejais paprastai įveda tiesioginę kalbą.

Gaidys pasumą ant smėžinių stojęs ir sako: Oi durnius tas vyrs yra PP 85. *Nuėjo tarnas į miestą, pragėrė visus pono pinigus, o grįžęs namo ir sako* CvR V 142. *Eina bernas vienon veselion ir susitinka velnią. Susitikęs ir klausia: „Kur tu eini?“* S I 212. *Eina (seselė) per girią – žiūri, iš užpakalio atbėga smakas devyngalvis; pribėgęs ir klausia: „merga, merga, kur eini?“* BsMt II 234. *Ivonėlis priplaukęs ir provija* Gerv (Aru 11). *Nors pusiau persiplėšk – turi atiduoti vienintelę karvutę. Grįžęs namo, ir guodžiasi pačiai* CvR V 53.

Veiksmažodžių esamojo laiko formos čia turi perkeltinę istorinio esamojo laiko (praesens historicum) reikšmę. Jų vartojimas vietoj atitinkamų būtojo kartinio laiko formų įgalina raiškiau nusakyti kalbamąjį veiksmažodį.

Gana įprastos liaudies pasakų kalbai yra ir būtojo kartinio laiko veikiamųjų dalyvių konstrukcijos su būtojo kartinio laiko veiksmažodžiais.

Vilkas iš baimės galą pabėgėjęs ir pastipo BsP IV 235. *Pargrįžus karalius ir savo žentą... pasikvietė, o tas atsiliepė: „...turiu namo skubintis“.* *Taip pasakęs ir pavožė* Jrk 140. *Antrą rytą karalius atsirakinęs pažiūrės, ar visi jau suspirgę, ale nosį ikišęs ir nušalo* Jrk 33. *Teip jisai išsimeldęs, atsisveikinęs ir išėjo* BsMt II 242. *Tas šuo mušams, spardoms ir esti neduodams pasimislįjęs ir išėjo į girią ir sutiko vilką* PP 74. *Taip pasakęs, ir išstūmė tėvas vaikelį iš lizdo* CvR V 208. *Pridyrę, primušę ir paleido* Šts. *Anas pasiėmęs visus skanesnius daiktus ir išėjo sergėti obelies* LTR. *Tai pamatė viena jauna mergaitė. Tada ana nieko nesakius ir nubėgo namo pasakyt* S I 136.

Daug rečiau pasitaiko atitinkamų pavyzdžių su kitomis veiksmažodžių formomis, pvz.:

Senelis mano, grybaudamas ar riešutaudamas, po tuo ažuolu mėgdavo pasėdėti, atsisėdęs ir sakydavo CvR III 113. *Gavęs į sprandą, ir eik namo* Sim (LKŽ III 176).

Tarp dalyvio ir tariniu einančios asmenuojamos veiksmažodžio formos kartais pavartojamas veiksnys ir kitos sakinio dalys, pvz.:

Nulėkus gegutė užkukavo: „Kuku, devyni broleliai: Dešimtą seselę devyn-galvis piauja!“. Išgirdę broleliai ir atjoja, net žemė dreba, o smakas išgirdęs klausia BsMt II 295. *Muzikantas greitai prižadėjo: užsėdę abudu ant arklių ir nujojo į tokį puikų dvarą, net ant trijų aukštų S I 187. Išgelbėję broleliai seselę ir joja namo, o ji prašo, kad nepaliktų ant tos girios jają BsMt II 235. Kol jis (velnias)... perbrido visus ežerus, pelkes, upes ir jūras, žmogus sočiai išsimiegojo. Sugrižęs velnias ir sako CvR V 206.*

Būtojo kartinio laiko dalyviai tokiose konstrukcijose dažniausiai daromi arba iš priešdėlinių veiksmažodžių, arba iš tokių nepriešdėlinių, kurių būtojo kartinio laiko formos žymi užbaigtą veiksmą. Daug rečiau pasitaiko dalyvių, neturinčių aiškesnės įvykio veiksmo reikšmės, pvz.: *Kazimieras... labai norėjo pamatyt (karalių) ir su karalium atsisveikyt. Na, neilgai mislijęs ir nuėjo pas karalių BsMt II 237.*

Atskirai minėtinos konstrukcijos su dalyviu *ėmęs, -usi*, kuriose randame ir veiksmažodžio liepiamosios nuosakos formų. Šios konstrukcijos ypač pasižymi emocingumu ir pabrėžiamąja, sustiprinamąja reikšme. Pvz.:

Kaip jis parsigabeno ją, ji ėmus nuo jo ir pabėgo ir nubėgo pas laumę BsMt I 115. Mažne jau buvau nupratinęs (arklį nuo gėrimo), ėmęs ir pastipo Jrk 61. Ši ėmusis ir sudegino (ežerą) ugnį S. Dauk (LKŽ V 77). Jei dvaras neleis pasišienauti, nors ėmęs ir išpiauk galvijus Myk-PutS 96.

Pagrečiui plačiai vartojamos atitinkamos konstrukcijos be *ir* (pvz.: *Tuojau ėmęs sušukau Žem*) ir asmenuojamų veiksmažodžio formų (pvz.: *Ėmė ir pasakė Slnt*) arba netiesioginės nuosakos reikšmę turinčių dalyvių junginiai (pvz.: *Vieną rytą ta bobelė ėmusi kiek ir pamigusi*), plg. LKŽ IV 77.

§ 5. Panašiai kaip dalyvai, su *ir* ir asmenuojamomis veiksmažodžių formomis yra vartojami pusdalyviai. Jie žymi antraeilį veiksmą, vykstantį drauge su tarinio veiksmu. Kalbamosiose konstrukcijose pusdalyviai taip pat vartojami su įvairiomis veiksmažodžių formomis: esamojo (a), būtojo kartinio (b), būsimosios (c) ir kt.

a) *Viens sako: „Mano kailis puikesnis“, antras sako: „Mano kailis puikesnis“. Viens kitam nepasiduodamys ir kyvojas PP 86. Vieną kartą (motina) išėjo iš trobos į sodną netolie klevo ir sėdos; į gandrą veizėdama ir sako PP 64. Kartą vyresnioji sesuo, ant krosnies sėdėdama, ir sako jaunesniosioms CvR V 20.*

b) *Lapė... sako piemeniui: „Mainykim tą pyragiuką į avinuką!“ Piemuo valgyti norėdams ir sumainė PP 77. Ale jis neklausdamas ir išvožė*

duonos plutą pasiėmęs Jrk 131. (Vyras ir žmona) *ilgai nieko nelaukdami ir išplaukė* S I 227. *Ponia, skrynioj būdama, ir nugirdo kažin ką baisaus pasakius* BsRP 10.

c) *Daug kalbėdamas, ir nevalgęs liksi* PP 173.

§ 6. Čia aptariamos konstrukcijos savo reikšme yra artimos toms, kuriose būtojo kartinio laiko veikiamųjų dalyvių vardininkai arba pusdalyviai, žymintys antraeilį veiksma, eina su asmenuojamomis veiksmažodžių formomis be žodelio *ir*, plg.: *Žmogus tą išgirdęs ir sako* PP 70 ir *Žmogus tą išgirdęs sako* PP 70 (kiek toliau). Būtojo kartinio laiko veikiamųjų dalyvių santykis su pusdalyviais abiem atvejais irgi yra panašus; tai matome, su aukščiau minėtais pavyzdžiais palyginę kad ir šiuos sakinius: *Vieną dieną vyrs ant savo pačios dideliai itūžo; vaikščiodamas ir sako* PP 85; *Vilks tą šunį biedną ir liesą matydams sako* PP 74. Tačiau, gretindami konstrukcijas su žodeliu *ir* ir be jo, pastebime tam tikrą reikšmės skirtumą. Žodelis *ir*, eidamas tarp dalyvio (pusdalyvio) ir asmenuojamos veiksmažodžio formos, suteikia pasakymui savitą stilistinę atspalvį. Įsigilinę į kontekstą, matome, kad konstrukcijos su *ir* paprastai vartojamos tada, kai norima emocingiau nusakyti ar pabrėžti veiksmažodžio asmenuojamos formos žymimą veiksma, parodyti jo išskirtinumą, intensyvumą ar pan. Liaudies pasakose šios konstrukcijos dažnai pasakomos, pirmą sykį apibūdinant kokį ypatingesnę ar šiaip pabrėžtiną veiksma. Minint tą veiksma antrą kartą, jau vartojama dalyvinė ar pusdalyvinė konstrukcija be *ir*. Tai matome kad ir šioje pasakos ištraukoje:

Vilks su šunimi kaip surokavo teip ir padarė. Vilks atėjęs tą vaiką pagrobęs ir neša; šuo pamatė, kad jau vilkas vaiką pagrobęs neša, paskui vilką bėga lodams... O gaspadinė siundo: „Štik, štik!“. *Tas vilks ir pametė tą vaiką* PP 75.

Žodelis *ir*, nebepavartotas antroje dalyvinėje konstrukcijoje, paskutiniame sakinyje vėl eina prieš veiksmažodį (jau be jokio dalyvio), kurio žymimą veiksma norima išryškinti, emocingai nuspalvinti. Kitoje pasakoje, kalbant apie pirmąjį kregždės atskridimą, sakoma: *Vieną pavasarį parlėkusi ant stogo lėkių stojusis ir gieda savo giesmę* PP 72. Toliau jau kalbama taip: *Antrą pavasarį parlėkusi ant lėkio stojusis vėl gieda savo giesmę* (ten pat; atitinkamas pasakymas ir p. 73). Čia vietoj *ir* eina dalelytė *vėl*, išryškinanti jau kitą veiksmo atspalvį – jo pasikartojimą. Panašiai ir pasakoje apie devyngalvį slibiną, nuo kurio bėgdama, sesuo parita į pakalnę pyragėlį: *Smakas devyngalvis nusivijęs ir ėda* BsMt II 234; antrą kartą numetus – *nusivijęs ėda* (ten pat). Tokių pavyzdžių liaudies pasakose randame nemaža. Iš jų matyti, kad žodelis *ir* čia ne tik jungia dalyvį ir asmenuojamą veiksmažodžio formą, bet drauge turi emo-

cinės-ekspresinės dalelytės reikšmę¹⁴. Ši reikšmė dar akivaizdžiau iškyla aikštėn tuose pavyzdžiuose, kuriuose dalyvis su priklausomais žodžiais, einantis prieš *ir*, sudaro išskirtinę žodžių grupę. Pavyzdžiui, sakinyje *Kitą rytą tarnas atėjęs ir sako* (CvR V 143) žodelis *ir*, turėdamas emocinės-ekspresinės dalelytės reikšmę, kartu atlieka ir jungiamąją funkciją. Tuo tarpu sakinyje *Rytą atėjęs pas poną, tarnas ir klausia* (CvR V 144) jungiamosios funkcijos visai nebejaučiame. Žodelis *ir*, eidamas dalelyte, čia tiesiog pabrėžia ir emociškai nuspalvina veiksmažodžio žymimą veiksmą. Tokią pat reikšmę jis turi ir šiuose sakiniuose:

Išėjo vaikinai su tuo žmogumi, o po metų, aprenkęs savo draugą moteriškaiis drabužiais, vaikinai ir ateina į bajoro dvarą CvR V 155. *Iš būrio atsirado pirklys, kuris be derybų sumokėjo už jautį tūkstantį auksinių. Nusipirkęs jautį, jis ir klausia žmogaus* CvR V 79. *Noroms nenoroms bajoras turėjo nusileisti, tik norėdamas kuo greičiausiai neprašytų svečių atsikratyti, jis ir sako vaikinui* CvR V 155.

Šiuos pavyzdžius galima lyginti su tais, kuriuose tarp dalyvio ir asmenuojamos veiksmažodžio formos eina kitos dalelytės, visai neturinčios jungiamosios funkcijos, pvz.: *Arklys pasibaidęs kad davė šuolį kairėn pusėn, ir išvertė visą vežimą* Sb (LKŽ II 633); *Šuva išgirdęs net sučypė iš džiaugsmo* MPs (LKŽ II 80).

§ 7. Kai antraeilis veiksmas yra atliekamas kito veikėjo, prieš *ir* bei veiksmažodį neretai eina absoliutinis naudininkas ar kitos padalyvinės konstrukcijos.

Ma besemiant vandenėlį ir ištiko šiaurus vėjas JD II 807. *Jam beraurant, ir atėjęs eželis, atpuکشnojęs Pukštainėlis* DaukŽP 35. *Pats ūkininkas pasijuto besąs įklimpęs į pelkę prie pat Pilies kalno. Jam betraukiant arklį iš klampynės ir išaušo* S I 197. *Teip jam besirūpinant ir prašneko po pečiuku* BsMt II 95. *Vos pasisėdus (sūnui) ir beatbėgęs drieželis kaulydams* Jrk 131. *Sulaukus ryto ir atvažiavo tasai baisus svečias* BsMt II 104.

Panašiai žodelis *ir* vartojamas po šalutinių sakinių.

Aviža kai nuėjo ir negrižo LTR. *Dievas kai sutvėrė bitę ir sako jai* LTR. *Kada ponia pamatė tokį gražų, nors apdriskusį, ponaitį ir priėmė jį už tarną* BsMt II 254. *Ale motina kaip tik jį pamato ir ima labai verkt* S I 139. *Pagaliau jis begrieždamas, kaip sėdėjo prie stalo, ir užsnūdo* S I 196¹⁵.

¹⁴ Emocinės ir ekspresinės dalelytės, kaip atskirės kalbos dalies – dalelyčių – semantinis tipas, lietuvių kalboje yra išskirtos V. Labučio, žr. V. Labutis, Dabartinės lietuvių kalbos dalelytės, disertacijos rankraštis, Vilnius, 1965 (plg. В. Лабутис, Частицы современного литовского языка, автореф. дисс., Вильнюс, 1965). Tarp emocinių ir ekspresinių dalelyčių tame darbe minima ir dalelytė *ir*.

¹⁵ Plg. dar A. Leskien, K. Brugmann, op. cit., 327.

Vien tik ekspresinę-emocinę reikšmę *ir* turi sakiniuose, kuriuose jis eina prieš tarinį po veiksnio ar nepredikatyvinių aplinkybių ir visai neatlieka jungiamosios funkcijos.

Pavalgius pusrytį, užaina didelis miegas. Juozapas ir sako savo draugams S I 183. Ale jisai pirman (šaltinin) įkišo lazdelę – lazdelė ir nudegė BsMt II 243. *Na, taigi man toks bernas ir tinka, aš tokio ir ieškau* BsMt II 99 (Vaikinas) *ir nukirto tris galvas. Jau smakas ir negyvas* LB 180. *Teip ta skruzdis pasivadinu daugiau, ėmė rinkti – už kelių valandų ir surinko* BsMt II 207. *Išėjo vaikas, šiaip taip metus prastūmė, o po metų ir grįžta vienas į durą* CvR V 157¹⁶.

Ryšį tarp šių pasakymų ir konstrukcijų, kuriose *ir* eina tarp dalyvio ir asmenuojamos veiksmažodžio formos, pastebėjo jau J. Jablonskis. Kalbos taisymuose jis greta tokių pavyzdžių, kaip *Antanas ir klausia* paminėjo ir šį: *Išlipusi ir sako*¹⁷. J. Jablonskis visas tokias konstrukcijas laikė rusizmais ir ragino jų vengti. Pastaruoju metu lietuvių kalbos dalelyčių klausimą tyrė V. Labutis. Jo pateikti¹⁸ ir mūsų turimi duomenys rodo, kad žodelis *ir* emociškai bei ekspresine reikšme nuo seno plačiai vartojamas ne tik rytų aukštaičių (kaip manė J. Jablonskis), bet ir vakarų aukštaičių bei žemaičių tarmėse, tad abejoti dėl tokios jo vartosenos lietuviškumo nėra pagrindo.

Kai kur čia aptariamos dalyvinės konstrukcijos gali būti siejamos ir su vad. naratyviniu *ir*, dažnai pasitaikančiu mūsų pasakojamoje tautosakoje. Plg. *ir* funkciją šiuose sakiniuose:

Ir ji atsistojė tarp vartų, ir pareina tas vaikas iš miesto ir pamatė, ten tarp vartų stovi kas baltas. Ir jis priėjęs artyn ir sako: „Ko tu čia stovi?“ LB 176.

§ 8. Kai būtojo kartinio laiko dalyvis sakinyje turi daugiau savarankiškumo ir savo vaidmeniu priartėja prie vienaarūšio tarinio, *ir* jungiamoji funkcija labiau išryškėja (dažniausiai – prieš būtojo kartinio laiko veiksmažodžius), pvz.: *Paugo toj mergaitė, pasiėmus kelis abrusus, ir išėjo savo brolių vilkų ieškot* BsMt I 114. *Knipelis iššokęs iš žako ir pradėjo bobą bubyt* LB 185. *Senuks paėmęs savo ožką ir vedėsi tiesiog namo, kad ne vėl pavogtų* Sch 128 (plg. dar § 4 duotus pavyzdžius).

Kad tokios konstrukcijos nesvetimos ir senųjų raštų kalbai, matome iš šių pavyzdžių:

---

¹⁶ Tarp dalyvių ar pusdalyvių ir asmenuojamų veiksmažodžio formų *ir* gali turėti ne tik emociškai-ekspresinės dalelytės, bet ir kitų dalelyčių reikšmę (plg. išskiriamosios dalelytės reikšmę šiame pavyzdyje: *Per tris dienas bešaukdamas ir kakarinę pamečiau, o ką uždirbau? – vos dvylika rublių* ValPŽK 34). Tokiais atvejais, nuo kurių čia atsiribojame, jungiamoji funkcija irgi beveik neišryškėja.

¹⁷ J. Jablonskis, Rinkiniai raštai, II, Vilnius, 1959, 275; plg. dar 279.

¹⁸ V. Labutis, op. cit., 254.

Schitai szeme padrebeia | nesa Angelas Pono leidasi isch dangaus | ateija Grabop | ir atrites akmeni (398) nūg duru ir passiseda ant io BrP I 398–399. Ir iszwido dwi eldyi stowint (and kraszto) ezera, ó zukley iszeję isz ju, ir płaude (sd plowe) tynklus ChB Luk 5, 1–2. Kieļes tada ir sudraude wejus ir marias ChB Mat 8,26.

Žinoma, tokiais atvejais taip pat galima įžiūrėti žodelio *ir* teikiamą emocinį ar ekspresinį atspalvį.

§ 9. Kalbos ekspresyvumo bei kitais stilistiniais motyvais yra pagrįstas ir dažnas praesens historicum vartojimas čia nagrinėjamos konstrukcijose, minėtas § 4. Perkeltinės reikšmės istorinio esamojo laiko formomis lietuvių kalboje labai dažnai „pradedamas pasakoti koks nelauktas atsitikimas ar tik netikėtai kalbėtojo pastebėtas dalykas“¹⁹. Pažymėtina, kad pozicijoje tarp dviejų veiksmažodžių emocinė-ekspresinė žodelio *ir* reikšmė taip pat yra ryškiau jaučiama tada, kai jis eina prieš perkeltinės reikšmės esamojo laiko formas. Pvz.:

Da nenuėjo (tinginys) igi pusei tos giraitės, kaip šiek tiek užėdęs pyragaičių, parvirto ant žemės ir guli BsMt II 98. Tuoju bernas išėjo arti. Paėmė ir kumelytę, ir aria S I 239. O tas vaikinys užmigo ant stalo ir miega LB 177.

Gretimais einančias konstrukcijas su žodeliu *ir* ir be jo randame šiuose sakiniuose:

Tas (mažiausias) ...pradėjo vyti virvę iš kanapių, pasitaisė kylį, žiūr' ir ateina senis su šieniu ir šiaudais. Inėjo senis į tvartą, žiur', nebėra ni vieno jaučio BsMt II 250.

Panašia reikšme žodelis *ir* vartojamas tarp išiktuko ir veiksmažodžio asmenuojamos formos.

Kad gandras jau artie dangaus buvo, pečlinda nuo gandro papurkšt ant debesų ir antlėkė PP 79. Ponas tik m a k t su geležiniu pirštu ir išdūrė kriauciui akį S I 182. Šis (žmogus) eidams pro linus, pastrakt ir išokęs ir valgas tuos jos pyragus! BsMt I 109. Bet ta capt ir nutvėrė jam už žambo ValR 77. Boba šlumšt į prūdą iki pažastų ir bliauja Alk.

Taigi eidamas tarp dviejų veiksmažodžių arba tarp išiktuko ir veiksmažodžio, žodelis *ir* taip pat gali turėti drauge ir jungtuko, ir emocinės-ekspresinės dalelytės funkciją. Yra pagrindo manyti, kad pastaroji *ir* funkcija – labai senoviška, bent kai kuriais atvejais senesnė už sujungiamąją. Dalis indoeuropiečių kalbose vartojamų sujungiamųjų jungtukų (pvz., gotų *-uh*²⁰, slavų *a*²¹, kai

¹⁹ Z. Dumašiūtė, Perkeltinės reikšmės vientisinio esamojo laiko vartojimas dabartinėje lietuvių literatūrinėje kalboje, „LTSR Mokslų akademijos darbai“, ser. A, I(X), 1961, 142.

²⁰ B. Delbrück, Vergleichende Syntax der indogermanischen Sprachen, II, Strassburg, 1897, 513–515.

²¹ J. Zubatý, Studie a články, II, Praha, 1954, 76, 100; J. Bauer, Vývoj českého souvětí, Praha, 1960, 126 t.; Podíl citoslovcí na vzniku českých spojek, „Sborník prací filosofické fakulty Brněnské university“, XII (1963), A XI, 25 t.

kieno manymu, ir *i*²²) gali būti kildinami iš deiktinės bei emocinės reikšmės dalelių. Vėlesnę jungtukų kilmę, palyginti su tos pačios formos emocinėmis-ekspresinėmis dalelytėmis, rodo ir jų labiau apibendrinta, abstraktesnė, nuo konkrečios kalbos situacijos nutolusi reikšmė. Matyt, ir aukščiau aptartos lietuvių kalbos konstrukcijos su *ir* nuo atitinkamų asindetiškų dviejų veiksmažodžių, jaustuko ir veiksmažodžio, dalyvio ir veiksmažodžio junginių iš pat pradžių skyrėsi ne tiek sujungimo pobūdžiu, kiek ekspresiniais-emociniais dalelytės *ir* teikiamais atspalviais. Vėliau tarp dviejų veiksmažodžių (ar tarp jaustuko ir veiksmažodžio) jungiamoji *ir* funkcija išryškėjo, pasidarė dominuojanti. Dalyvinėse konstrukcijose, kuriose dalyvis virto antraeilio veiksmo raiškos priemone, *ir* jungiamoji funkcija išsirutuliojo silpniau.

§ 10. Daug ryškesnę jungiamąją funkciją *ir* turi antrojo tipo konstrukcijose, kuriose būtojo kartinio laiko veikiamieji dalyviai žymi ne ankstesnį veiksma, o dėl jo susidariusią būseną, truncančią kalbamuoju metu.

Prieš [atakaitą] atsisėdusi ir nori, kad nebūtų karšta Bgs. Užsidėjęs vaikas koją ant kaklo ir nebegali nusidėti Kp. Susibėgę šunys ir piaujausi Gs. Miškas visas dega, liepsnoja, tiktai nekuriuos eglės pakraštyje dar žalios; ale jau ir tos iš pašaknės pradeda svilti. Vienos eglės viršūnėje susirangius gyvatė ir sako BsMt II 226. Toks jau tas vyras – užsipylęs akis ir varto liežuvį Jrb. Prisidirbęš kelnes ir vaikščioja dvokdamas Brt. Piemenys suginę galvijus ant bubino ir laiko visą dieną neėdusius Št. Užuoganą užsiėmęs ir piau-na Švn. Abu noragai nukniubę žemėn ir nearia Vlk. Gaidžiokas įlindęs žabuos ir čieksi Km. Užvirtęs į lovą ir blykšo Gs.

Tokiose konstrukcijose retkarčiais pavartojami ir būtojo laiko neveikiamieji dalyviai, pvz.:

Kitas (brolis) eina ieškoti pirmutinio; nueina, žiūri – jo brolis prie kaladės prikaltas ir tupi BsP III 61. Kaip įmetė jas į vandenį, tai jos, mat, sužavėtos, ir neskendo BsMt I 79.

Šiuose pavyzdžiuose jau pačiais dalyviais žymimas toks veiksmas, kuris kelia kalbėtojų ar jo minimiems asmenims tam tikrą emocinį vertinimą. Nors taip pavartoti dalyviai savo reikšme yra artimi sudurtinėms atliktinėms veiksmažodžių formoms, bet skiriasi nuo jų modaliniais atspalviais ir niekada nevartojami su jungtimi²³. Antra vertus, jų negalima skirti ir prie tiesioginę nuosaką sudarančių dalyvių, kuriais paprastai žymimas iš kito asmens

²² J. Kurz, op. cit., 102–103; „Slavia“, XXIV, 1955, 143 t.

²³ Apie šios reikšmės dalyvių atribojimą nuo esamojo atliktinio laiko formų žr. N. Sližienė, Esamasis atliktinis laikas ir kai kurie būtojo laiko dalyvių vartojimo atvejai, „Kalbos kultūra“, 5, Vilnius, 1963, 19.

patirtas, nelabai gerai žinomas ar abejojamas veiksmas. Čia mes turime atskirą predikatyvinės dalyvių vartosenos atvejį. Veiksmo rezultatus, patiriamus su tam tikra emocija, dalyviai gali reikšti ne tik čia aptariamose konstrukcijose, bet ir kitur, nelydimi asmenuojamų veiksmažodžio formų, pvz.: *Kraujo kad pribėgę ant žemės – per visą kelią* CvŽM 167.

Kadangi antrojo tipo konstrukcijose dalyvis neabejotinai eina tariniu, žodelio *ir* jungiamoji funkcija jose labiau išryškėja. Kartu – bent daugeliu atvejų – yra jaučiama ir jo emocinė-ekspresinė reikšmė. Viso pasakymo ekspresyvumą didina ta aplinkybė, kad beveik visada po *ir* vartojamos tik esamojo laiko formos (plg. § 9).

§ 11. Pirmojo ir antrojo tipo konstrukcijos su *ir* nėra viena nuo kitos aiškiai atribotos. Neretai pasitaiko sakinių, kur sunku nustatyti, katra dalyvio reikšmė – ankstesnio veiksmo ar dėl jo susidariusios rezultatinės būsenos – yra vyraujanti. Pavyzdžiui, sakinyje *Karaliaus sūnus sėdi puikioj gryčioj, o tarnas Kazimieras ant viršaus laivo atsigulęs ir kėpšo* (BsMt II 238) dalyvį *atsigulęs* galime interpretuoti abejaip. Kaip jau minėta, ir ankstesnį veiksmažodį žymintys dalyviai tam tikrais atvejais gali būti laikomi savarankiškais tariniais (žr. § 8). Čia aptariamos konstrukcijos su *ir* užima lyg tarpinę padėtį tarp apozicinės atributyvinės-predikatyvinės) ir predikatyvinės dalyvių vartosenos.

Tai, beje, ne vieninteliai tarpiniai atvejai. Panašiai nediferencijuotą dalyvio reikšmę mes pastebime, pavyzdžiui, pasakymuose, kur būtojo kartinio laiko veikiamieji dalyviai eina su tos pačios šaknies veiksmažodžiais (pvz., *Kaip tu gėrei gėręs*, ir girtuosi JV 46)²⁴ arba kur prieš juos eina tam tikri jungiamieji žodžiai (pvz.: *Kur žengęs, kur ėjęs, Petras apmaudais nesiliovė* ŽemR I 204). Dabartinėje literatūrinėje kalboje, kurioje dalyvių vartosenos tipai yra labiau diferencijuoti, tokie pasakymai, kaip ir čia aptariamos konstrukcijos su *ir*, retai bevartojamos. Tačiau liaudies kalboje, o iš dalies ir ją atspindinčioje grožinės literatūros kūriniių kalboje jos sudaro lyg ir atskirą sluoksnį, paveldėtą iš senesnių laikų, daugeliu atvejų apstabarėjusį ir nebetelpantį į nė vieną iš dabartinėje kalboje vyraujančių dalyvių vartosenos tipų.

§ 12. Palyginę čia aptartas lietuviškas konstrukcijas su tomis, kurios randamos seniausiuose slavų kalbų paminkluose, matome, kad jų sintaksinis pamatas yra labai panašus. Emocinę-ekspresinę žodelio *i* reikšmę, panašią, kaip lietuviškose konstrukcijose, nesunkiai galima išvelgti J. Kurco pateiktuose sakiniuose iš sen. slavų kalbos tekstų (pvz.: *otvrъzъ usta ei. i obręšteši statirъ*

²⁴ Plačiau apie tokias konstrukcijas žr. V. Ambrazas, Atributyvinė-predikatyvinė lietuvių kalbos dalyvių vartosenos, „Morfologinė lietuvių kalbos sandara ir jos raida“, Vilnius, 1964, 72–73.

Mat 17, 27)²⁵ bei kai kuriuose kitų slavų kalbų pavyzdžiuose, plg. s. rus. *сѣдѣма въ князь Смоленский Мьстиславъ, Дѣдѣ снѣ, и присла в Ругу своего лучьшего попа Еремея Смоленск.* грам. I²⁶; s. lenk. *a wstawn David tajnie i prziszedł na to miasto, gdzie był Saul* Reg I 26²⁷ ir pan. Pažymėtina, kad senosios slavų kalbos paminkluose *i* su veiksmožodžiu, kaip ir lietuvių *ir*, neretai eina po absoliutinio datyvo (pvz.: *въсѣдѣшу Исѹ въ Каперѣнаумѣ i pristopi kѣ njemu sѣtnikѣ* Ostr Mat 8,5) bei šalutinių sakinių (pvz.: *egda že sñb tvoi pride. i zakla emu telecb* Zogr Luc 15,30)²⁸ plg. § 17. Žinoma, tokios konstrukcijos dar nerodo *i* kilmės iš jaustuko, nes pati deiktinių bei emocinių dalelyčių funkcija, kaip jau minėta, gali būti labai senoviška. Veiksmožodžių žymimoms sąvokoms paryškinti, emociškai nuspalvinti *i* vartojama ir dabartinėse slavų kalbose²⁹.

Tačiau emocinę-ekspresinę žodelio *i* vartoseną galima įžiūrėti tik kai kuriuose slavų kalbų konstrukcijose. Daugelyje atvejų, eidamas tarp dalyvio ir veiksmožodžio, *i* turi aiškiają sujungiamąją funkciją, o dalyvis savo reikšme beveik prilygsta savarankiškam tariniui (Pvz., s. sl.: *i ašte žena pustivѣši moza si.i posagnetѣ za inѣ. prěljuby tvoritѣ* Zogr Marc 10, 12)³⁰. Labai savarankišką reikšmę senųjų slavų kalbų dalyviai turi ir kitose konstrukcijose (pvz., absoliutinio nominatyvo) arba eidami po įvardžių *kѣto*, *čbto*, jungtukų *i*, *jegda*, *ideže* ir kt. Tokia dalyvių vartoseną, ypač ryškiai pastebima gyvajai kalbai artimesniuose sen. rusų kalbos raštuose, rodo, kad slavų kalbose pirmųjų rašytinių paminklų kūrimo laikotarpiu apozicinė dalyvių vartoseną taip pat dar nebuvo aiškiai atsiribojusi nuo predikatyvinės.

§ 13. Lietuvių, sen. slavų, sen. rusų ir kitose kalbose pastebimi tarpiniai atvejai tarp apozicinės (atributyvinės-predikatyvinės) ir predikatyvinės dalyvių vartosenos, silpna šių tipų diferenciacija yra žilos senovės palikimas. J. Zubatas, remdamasis atitinkamais sen. indų bei graikų kalbų duomenimis, priėjo išvadą, kad apoziciniai dalyviai išsikristalizavę iš tokių pasakymų, kuriuose su vienu veiksmiu buvo siejami bent du tariniai – veiksmožodinis ir vardažodinis, išreikštas dalyviu (tipo *kněz sedě, modlí se*). Abu šie tariniai iš pradžių reiškė

²⁵ J. Kurz, op. cit., 104. Graikiškuose tekstuose varianto su *και* nėra (*ἀνοίξας... εὐρήσεις*).

²⁶ Cituojama iš В. И. Борковский, Синтаксис древнерусских грамот (простое предложение), Львов, 1949, 207.

²⁷ Cituojama iš А. А. Потебня, op. cit., 192.

²⁸ Žr. J. Kurz, op. cit., 100; F. Miklosich, op. cit., 260.

²⁹ Žr. Б. Шапиро, Очерки по синтаксису русских народных говоров, М., 1953, 35; J. Bauer, Spojky a částice, „Sborník prací filosofické fakulty Brněnské university“, XIII (1964), A XII, 134; J. Kurz, op. cit., 103.

³⁰ Cituojama iš R. Růžička, op. cit., 111; originale: ἀπολύσασα ... γαμήσῃ ἔλλον.

atskirus, savarankiškus teigimus. Vėliau, jiems susiliejus į vieną pasakymą, dalyvis adverbializavosi ir buvo semantiškai subordinuotas veiksmažodžiui³¹. Ši teorija, slavų kalbų medžiagos pagrindu toliau plėtojama F. Travníčko³², J. Bauerio³³, R. Večerkos³⁴ ir kt., gerai paaiškina daugelį archaiškų dalyvių vartosenos atvejų ir parodo jų ryšį su vad. nominaliniais sakiniais, kurie būdingi pačioms seniausiomis indoeuropiečių kalbų raidos stadijoms³⁵. Ypač svarbu tai, kad, ja remdamiesi, mes galime apozicinės (atributyvinės-predikatyvinės) dalyvių funkcijos susidarymą paaiškinti vienu iš svarbiausių indoeuropiečių (ir ne tik indoeuropiečių) kalbų sintaksės istorinių procesų – būtent hipotaktinių santykių raida, kuri reišėsi ne tik prijungiamųjų sakinių formavimusi, bet ir priklausomybės ryšių stiprėjimu sakinio viduje bei didesne sakinio centralizacija. Tokią pažiūrą visiškai patvirtina ir dalyvių reikšmės ypatybės aukščiau aptartose lietuviškose konstrukcijose su *ir*. Bent dalyje jų mes galime įžiūrėti veiksmažodiniam tariniui dar galutinai nesubordinuotą dalyvį, išriedėjusį iš savarankiško tarinio ir todėl išlaikiusį giminystę su predikatyviniais dalyviais.

Taigi, lietuvių kalbos dalyvių konstrukcijos su *ir* ir veiksmažodžių asmenuojamomis formomis, kaip ir jų slaviški atitikmenys, yra iš vienos pusės paremtos jungiamųjų žodžių emocijne-ekspresine funkcija, o iš kitos – dalyvių predikatyvine ar pusiau predikatyvine vartoseną. Abu šie reiškiniai nėra kokia specifinė baltų ar slavų kalbų ypatybė. Jie susiję su archaiškais sintaksės procesais, prasidėjusiais dar indoeuropiečių prokalbėje ir palikusiais pėdsakus daugelyje indoeuropiečių kalbų³⁶.

ЛИТОВСКИЕ КОНСТРУКЦИИ С *ir* МЕЖДУ ПРИЧАСТИЕМ И ГЛАГОЛОМ И ИХ СЛАВЯНСКИЕ СООТВЕТСТВИЯ

Резюме

В статье подвергаются анализу литовские конструкции, в которых именительный падеж причастия связывается с личной формой глагола посредством *ir*, напр.: *tarnas atėjęs ir tarė*. Эти конструкции, обнаруженные нами уже в древнелитовских памятниках,

³¹ J. Zubatý, Studie a články, II, Praha, 1954, 126 tt.

³² F. Travníček, Historická mluvnická, III, Praha, 1956, 123 tt., 179 tt.

³³ J. Bauer, Staročeská věta a staročeské souvětí na základě srovnávacím, „K historickosrovnávacím studiu slovanských jazyků“, Praha, 1958, 108 tt.

³⁴ R. Večerka, Ke genezi slovanských konstrukci participia praes. act. a praet. act. I, „Sbornik prací filosofické fakulty Brněnské university“, VII (1959), A VII. 43 tt.

³⁵ Plg. E. Benveniste, La phrase nominale, BSL XLVI, Paris, 1950, 19 tt.

³⁶ Nesigilinant į kitų indoeuropiečių kalbų medžiagą, čia tuo tarpu tik pažymėtina kad atitinkamų konstrukcijų (tipo dalyvis + jungiamasis žodis + asmenuojama veiksmažodžio forma) pastebėta ir sen. graikų, lotynų bei kt. kalbose, žr. Th. Forssmann, Die Übertragung der griechischen Partizipialkonstruktionen in dem Ostromirschen Evangelium, Strassburg, 1877, 15; R. Růžicka, op. cit., 104.

для современного литературного языка мало характерны, однако часто встречаются в языке фольклора и в народной речи. По своей структуре и семантическим особенностям они примерно соответствуют старославянским оборотам типа *vъstavъ i reče*.

В литовском языке можно выделить два семантических типа этих конструкций. В конструкциях первого типа действительное причастие прошедшего однократного времени выражает предшествующее действие и по своему значению тесно примыкает к аппозитивным (атрибутивно-предикативным) причастиям. Как и последние, оно здесь противопоставляется полупричастиям (ср. *nieko nelaukdami ir išplaukė*). Слово *ir* в конструкциях этого типа, наряду с соединительной функцией, имеет яркую экспрессивно-эмоциональную окраску. В статье рассматривается связь таких конструкций с другими случаями экспрессивно-эмоционального употребления союза-частицы *ir* (между именем существительным или местоимением и глаголом, между неизменяемым изображительным словом и глаголом, между двумя глаголами и т. п.). Выдвигается предположение об архаическом характере употребления *ir* в качестве деиктической или экспрессивно-эмоциональной частицы.

В конструкциях второго типа действительное причастие прошедшего однократного времени выражает результативное состояние и по своему значению примыкает к предикативным причастиям, выполняющим функцию сказуемого. С таким значением изредка употребляются и страдательные причастия. Соединительная функция союза-частицы *ir* в конструкциях второго типа выступает наиболее ярко.

Сравнение литовских конструкций, в которых причастие связывается с глаголом посредством *ir*, с соответствующими оборотами славянских языков позволяет предположить, что их синтаксической основой послужили следующие явления, унаследованные, по всей вероятности, из индоевропейской эпохи: а) употребление союзных слов в качестве деиктических, экспрессивно-эмоциональных частиц; б) предикативная функция древних причастий, которые позже, в процессе развития гипотактических связей, были subordinированы глагольному сказуемому и остатки своей прежней самостоятельности сохранили только в некоторых оборотах реликтового характера.